

АРАБ ТИЛИДА ҲАРАКАТ ФЕЪЛЛАРИ ҲАҚИДА
БАЪЗИ МУЛОҲАЗАЛАР

ШОМУСАРОВ ШОРУСТАМ

филология фанлари доктори, профессор, ТДШУ

МИРЗАМУҲАМЕДОВА ЗИЛОЛА

ўқитувчи, ТДШУ

Аннотация. Ушбу мақолада араб ва ўзбек тилларида феъл сўз туркуми, унинг тилишунослар томонидан ўрганилиши, ҳар икки тилдаги ҳаракат феълларининг қиёсий лексик-семантик таҳлили қисқача тарзда ёритиб ўтилган. Араб тилидаги ҳаракат феълларининг лексик-семантик муносабатларини ўрганишда, улар ўртасидаги синонимлик, антонимлик каби феъллар маъносига тааллуқли жиҳатларга алоҳида аҳамият бермоқ лозим. Араб тилидаги ҳаракат феъллари орасида полисемантик маъноларни англатувчи феъллар кўп учраб, улар баъзан ўзининг асл маъносига қўллansa, баъзан эса умуман бошқа маъноларда ҳам келади. Ушбу феълларнинг қандай мазмунни ифодалаши эса, уларнинг қандай воқеа ёки ҳолат билан боғланганлигига ҳам қарайди. Феълнинг дастлабки, асл маъноси асосан, субъектнинг оддий ҳолати билан алоқадор бўлса, бошқа маънолари эса унинг эмоционал ҳолатини ифодалашга хизмат қилади. Араб тилида ҳаракат феълларига тааллуқли лексик-семантик муносабатларни ўрганишда, ушбу феълларнинг қайси предлоглар билан бирга келадиганлигига ҳам алоҳида аҳамият бермоқ лозим, чунки муайян бир ҳаракат феъли иш-ҳаракат қаратилган объектнинг жонли ёки жонсиз эканлигига кўра ҳам турфа хил предлогни талаб қилиши мумкин. Синонимлик муносабатларида эса, ҳаракат феъллари иш-ҳаракатнинг қай даражада давом этганлигига, қандай мақсад билан амалга оширилганлигига ёки унинг қандай воситалар ёрдамида бажарилганлиги каби ҳолатларга кўра бир-биридан фарқланади.

Ўзбек тилидаги “келмоқ” ҳаракат феълнинг араб тилида ифодаланишида, ўхшаш ва фарқли жиҳатлар мавжуд эканлиги маълум бўлди. Ўзбек тилида ушбу ҳаракат феълнинг бош семаси анчагина содда кўринишда бўлсада, мазмунан араб тилидаги “келмоқ” лексемасига деярли мос келади. Ўзбек тилида ушбу феъл ўзи қаратилган объектнинг, асосан, тушум, ўрин-пайт, чиқиши ва жўналиши келишикларида келишини талаб қилса, араб тилида улар тушум келишиги ёки муайян келишик маъносини берувчи предлог билан ифодаланади. Ўзбек тилидаги “келмоқ” феълига хос баъзи маъноларни ифодалашда, уларнинг айнан арабча муқобил вариантини қўллаш лозим бўлса, баъзи ҳолатларда эса ўзбек тилидаги ушбу ҳаракат феълнинг англатган маънолари араб тилида ҳам, айнан “келмоқ” феъли билан ифодаланади, бироқ ушбу ҳолатда араб тилида “келмоқ” маъносини берувчи синоним феъллардан қўтилган маънони ифодаловчи айнан бир феълни танлаш лозим.

Таянч сўз ва иборалар: феъл категорияси, феъл замонлари, феъл майллари, феъл семантикаси, араб ва ўзбек тилишунослиги.

Аннотация. В статье кратко описан набор глаголов арабского и узбекского языков, его изучение лингвистами, сравнительный лексико-семантический анализ глаголов действия в обоих языках. При изучении лексико-семантических отношений глаголов действия в арабском языке особое внимание следует уделять аспектам, связанным со значением глаголов, таким как синонимические и антонимические связи между ними. Среди глаголов действия в арабском языке есть много глаголов, которые являются многозначными, которые иногда используются в исходном значении, а иногда и в других значениях. Значение этих глаголов также зависит от события или ситуации, с которой они

связаны. В то время как исходное первоначальное значение глагола в основном связано с нормальным состоянием испытуемого, другие значения служат для выражения его эмоционального состояния. При изучении лексико-семантических отношений, связанных с глаголами действия в арабском языке, особое внимание следует уделять предлогам этих глаголов, поскольку конкретный глагол действия зависит от того, является ли объект, на который направлено действие, одушевленным или неодушевленным. Требуется другой предлог. В синонимичных отношениях глаголы действия различаются по продолжительности действия, с какой целью оно было совершено или с помощью каких средств оно было выполнено.

Есть сходства и различия в выражении глагола «приходить» на узбекском языке в арабском языке. В узбекском языке основная семантика этого глагола действия довольно проста, но по содержанию практически идентична арабской лексеме «приходить». В узбекском языке этот глагол требует, чтобы объект, к которому он направлен, в основном использовался в глаголах инфинитива, места-времени, выхода и направления, тогда как в арабском языке они представлены предлогом, дающим значение инфинитива или определенного союза. При выражении некоторых значений глагола «приходить» в узбекском языке необходимо использовать их арабскую альтернативу, а в некоторых случаях - значения этого глагола в узбекском языке. В арабском языке он также выражается глаголом «приходить», но в этом случае необходимо выбрать глагол, который выражает ожидаемое значение синонимических глаголов, которые означают «приходить» на арабском языке.

Опорные слова и выражения: категория глаголов, времена глаголов, времена глаголов, семантика глаголов, арабское и узбекское языкознание.

Abstract. This article briefly describes the set of verbs in Arabic and Uzbek, its study by linguists, comparative lexical-semantic analysis of action verbs in both languages. In the study of the lexical-semantic relations of action verbs in Arabic language, special attention should be paid to aspects related to the meaning of verbs, such as synonyms and antonyms between them. Among the verbs of action in Arabic, there are many verbs that have polysemantic meanings, and sometimes they are used in their original meaning, and sometimes in other meanings as well. The meaning of these verbs also depends on the event or situation to which they are related. While the original, original meaning of the verb is mainly related to the normal state of the subject, other meanings serve to express his emotional state. During study of lexical-semantic relations related to action verbs in Arabic, special attention should be paid to which prepositions these verbs come with, because a particular action verb depends on whether the object to which the action is directed is animate or inanimate may require a different preposition. In synonymous relations, the verbs of action differ according to the extent to which the action lasted, for what purpose it was performed, or by what means it was performed.

There are similarities and differences in the expression of the verb "to come" in Uzbek and in Arabic. In Uzbek, the main semantic of this action verb is quite simple, but the content is almost identical to the Arabic lexeme "to come". In Uzbek, this verb requires that the object to which it is directed come mainly in the infinitive, place-time, exit, and direction verbs, while in Arabic they are represented by a preposition giving the meaning of an infinitive or a definite conjunction. In expressing some of the meanings of the verb "to come" in the Uzbek language, it is necessary to use their Arabic alternative, and in some cases, the meanings of this verb in the Uzbek language. in Arabic it is also expressed by the verb "to come", but in this case it is necessary to choose a verb that expresses the expected meaning from the synonymous verbs that mean "to come" in Arabic.

Keywords and expressions: verb category, verb tenses, verb semantics, Arabic and Uzbek linguistics.

Туркий тиллар, хусусан, ўзбек тилидаги ҳаракат феълларидаги лексик-семантик муносабатларни ўрганишда ушбу феълларнинг синонимлик ва антонимлик хусусиятлари алоҳида аҳамият касб этади. Ўзбек тилидаги ҳаракат феълларининг синонимлик хусусиятлари ўрганилганда, кўп маънони касб этган бир ҳаракат феъли икки ёки ундан ортиқ маънога эга ўзаро синонимик қаторни ташкил этиши мумкинлиги маълум бўлди (*айнимоқ*, *бузулмоқ*). Ҳаракат феълларининг синонимик қаторига қирувчи сўзлар тушунчанинг белгисини турли даража

билан ифодалашни мумкин. Синонимик қатордаги баъзи сўзлар белгини нормал даража билан ифодаласа, баъзилари кучли даражани кўрсатиши, айримлари эса белгини кучсиз даража билан ҳам ифодалашни мумкин (овора қилмоқ, сарсон қилмоқ, саргардон қилмоқ). Шунингдек, ҳаракат феълларининг синонимик хусусиятини ўрганганда, уларнинг эмоционал бўёқдорлигига кўра, адабий тилга ёки диалектларга хос бўлишига кўра, кўп ёки оз қўлланилишига кўра ўзаро фарқланишини ҳам ҳисобга олиш лозим¹.

Ҳаракат феълларининг антонимлик хусусияти ўрганилганда, улар асосан белгини билдурувчи антоним сўзлардан (сифатлардан, равишлардан) ясалган феъллар бўлиши ойдинлашади (кенгаймоқ-тораймоқ, кўпаймоқ-озаймоқ, секинлашмоқ-тезлашмоқ). Бундан ташқари, антонимлар карама-қарши ҳаракатни билдирувчи феъллар орасида ҳам мавжудлигини кўрамиз (бормоқ-келмоқ, кирмоқ-чиқмоқ)².

Ўзбек тилидаги феъллар лексик-грамматик хусусиятларига кўра мустақил ва ёрдамчи феълларга бўлинади.

Араб тилшунослигида феъл деганда ҳаракатни ифодаладиган сўзлар тушунилади. Бундай сўзлар қатъийликни, янгиланиш ҳамда содир бўлишни ифодалайди. Араб тилшунос олимлари феълга шундай таъриф берадилар. “Феъл муайян бир хатти-ҳаракатни ифодалаб, ушбу хатти-ҳаракат эгага ёки бирор бир воқеа-ҳодисага тегишли бўлади.” Доктор Мустафо Жамолиддин шундай дейди: “Фикримча, содир бўлиш ибораси феъл сўзининг рамзий маъносини ифодалайди. Шунингдек, бу ибора янгиланиш, ўзгариш маъносига ҳам бир мунча яқиндир”.

Машҳур араб тилшуносларидан Ҳифни Носиф ўзининг “Ал-дурус ан-наҳвия” асарида феълга шундай таъриф беради: “Иш-ҳаракат замонни англатувчи ҳар бир сўз феъл деб аталади. Феъл уч қисмга бўлинади: ўтган замон, ҳозирги замон, буйруқ майли. Масалан: ёзди, ёзаяпти, ёз!.

Иш-ҳаракатнинг ўтган замонда содир бўлганини англатувчи феъл ўтган замон феъли (фиъл мозий) деб аталади.

Иш-ҳаракатнинг ҳозирги-келаси замонда содир бўлганини англатувчи феъл ҳозирги замон (фиъл мудориъ) деб аталади. Иш –ҳаракатда талаб буйруқ маъносини англатадиган феъл буйруқ майли (фиъл амрин) деб аталади.

Замонавий араб тилшунослари феълларни маъносига кўра бир неча гуруҳга бўладилар.

1. Бошланиш-макон ва замонга кириш маъносини ифодаловчи феъллар (أفعال الشروع مثل بدأ, شرع, أخذ);
2. Ҳолат-белгини ифодаловчи феъллар (الأفعال المفيدة الألوان و الحالة مثل إسود, أحمر, أعمى);
3. Касб-ҳунар соҳалари доирасида қўлланивчи феъллар (أفعال المهن مثل حصد, زرع);
4. Бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтиш маъносини ифодаловчи феъллар (الأفعال المفيدة الانتقال من الحالة الواحدة إلى الثانية).

Араб олимларидан Сибавайҳи, Доктор Муҳаммад Довуд, Аҳмад Бериссул каби олимлар феъл ҳамда унинг маъновий гуруҳлари бўйича изланишлар олиб борганлар. Баъзи замонавий араб олимлари ҳаракат феълларининг бир гуруҳини “бодй лангуаге” атамаси билан узвий боғлайдилар. Бунга кўра, инсоннинг айна вақтида содир этаётган хатти-ҳаракатлари юз ифодалари орқали унинг руҳий ҳолати ҳақида ҳам билиб олишимиз мумкин.

¹Hojiyev A. O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati. -Toshkent. -O'qituvchi, 1974

² Sh.Rahmatullayev, N.Mamatov, Shukurov R. O'zbek tili antonimlarning izohli lug'ati. -Toshkent: O'qituvchi, 1980

Шунингдек, атоқли араб тилшунос олимларидан Доктор Абдул Қодир Хусейн асарларида феълнинг араб тилига хос ҳосила боблари феълларининг маъно ва семантик, стилистик ҳамда морфологик жиҳатларини чуқур ёритиб берган.

Шу билан бир қаторда, араб тили балоғат илмининг етук олимлари Абдул Мутаадийс Саидий, Ас-Сайид Аҳмад Алҳашимий, Доктор Шауқий Сайф каби араб тилшунослари араб тили грамматикасида аввало феълнинг ўрни ҳақида ва ҳар бир гапнинг асосида феъл туришини, араб тилидаги феълларнинг нозик жиҳатларини, феъл вазнлари, аниқ ва мажҳул даража сифатдошлар, ўрин-жой номлари, қурол-аслаҳа номлар кабиларни изоҳлаганлар.

Араб тилшунослигида феъл деганда ҳаракатни ифодаладиган сўзлар тушунилиб, бундай сўзлар қатъийликни, янгилашиш ҳамда содир бўлишни ифодалайди. Тилшунослар, асосан, араб тилидаги феъл сўз туркумига анъанавий ёндашган ҳолда, уни морфологик жиҳатдан бафуржа ўрганганлар. Бу мавзуга оид илмий маълумотларда феъллар бошланиш-макон ва замонга кириш маъносини ифодаловчи, ҳолат-белгини ифодаловчи, касб-хунар соҳалари доирасида қўлланувчи, бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтиш маъносини ифодаловчи феълларга бўлинган, ҳолос.

Араб изоҳли луғати - "معجم المعاني الجامع" - да *أتى* - келмоқ ҳаракат феълининг 24 та маъноси ифодаланган¹.

I. бирор бир киши келди. Буни англатган маънолари: *أتى الشخص*² -

- a) *أتى* маъносида – бир киши бирор бир яқин жойдан (пиёда) келди.
- b) *أتى* маъносида- бир киши бирор бир таклифга биноан келди.
- c) *أتى* маъносида- бир киши бирор бир транспорт воситасида келди.
- d) *أتى* ва *حل* маъносида- бир киши келиб ўрнашди.

Масалан ; *Ҳисоб кун* *эртами-кечми барибир келади*³.

Юқоридаги мисоллардан кўриниб турибдики, араб тилидаги ҳаракат феъллари ўзбек тилида бир оз бошқача ифодаланади. Араб тилида келмоқ феълининг бир неча синонимлари мавжуд бўлиб, улар восита, вазият, сабабларга кўра бир-биридан фарқланади. Араб тилида биргина феълнинг ўзи кенгайтирган маънони ўз ичига қамраб олса, ўзбек тилида эса, келмоқ феълни бошқа сўзлар билан биргаликда қўллаб, сабаб, вазият, ҳолатларни ифодалаш мумкин.

II. *أتى* феълни IV боб феъли вазнида келиши :

Бермоқ, ҳосил бермоқ , мевалар бермоқ

- a) *أتى* - *آتاه الله رزق عميما: أعطاه* • Аллоҳ унга тўлиқ ризқ берди: унга берди
- b) *أتى* - *آتاه النعم: ساقها إليه* • унга неъматларини берди: унга етказди
- c) *أتى* - *آتاه غداءه: أتى به إليه* • у унга тушлигини келтириб берди: уни унга келтириб берди.

Биз юқорида айтиб ўтганимиздек, *أتى* келмоқ феъли *ب* предлоги билан биргаликда келганда *олиб келмоқ, келтириб бермоқ* маъносида келади.

- a) закот бермоқ: закотни адо этмоқ *أتى الزكاة: أداها*⁴ -

Араб тилидаги феъл бобларининг маъноларини ўзбек тилидаги феълнинг нисбат ва майл шакллари ифодалайди. *أتى* келмоқ феъли ўзининг асл маъносидан ташқари юқорида кўрсатиб ўтилган маъноларини ҳам билдиради. Шуниси эътиборга молики, бундай маънолар кўп ҳолларда муайян иборалар таркибида келади. Ўзбек тилида ҳам келмоқ феъли ўзининг хос

¹ <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/أتى/>

² <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/أتى/>

³ <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/أتى/>

⁴ <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/أتى/>

семасидан ташқари бошқа қўшимча маъноларни ҳам ифодаланишини кўриб чикдик. *أتى* феъли араб тилида қўлланганда, баъзи ҳолатларда ундан кейин воситасиз тўлдирувчи ёки воситали тўлдирувчи келади. Бундай ҳолатда турган сўз бирикмалари ўзбек тилида асосан, жўналиш ҳамда тушум келишиклари орқали ифодаланади.

III. *أتى* феъли III боб феъли вазнида келганда, ўзбек тилида ярашмоқ, ёндашмоқ, мос келмоқ, рози қилмоқ маъноларини беради. III боб феъли икки киши ўртасида амалга ошган хатти-ҳаракатни билдиради, бироқ *أتى* феъли ушбу бобда келганда хатти-ҳаракатнинг бировга нисбатан ўтказилаётганини яъни бошқача қилиб айтганда, орттирма нисбатни билдиради. Араб тилида III боб вазнида келган *أتى* феъли воситасиз тўлдирувчи ҳамда *على* предлоги билан бирга келса, у ўзбек тилида кимнидир нимагадир “кўндирмоқ, рози қилмоқ” маъноларини ифодалайди.

أتى - Уни ишга кўндирди (рози қилди) .

أتى феъли III бобда келганда куйидаги *طواغه* , *جراه* , *واقفه* , *فقه* феъллар билан синоним бўлади ҳамда ушбу феъллар барчасининг маъноси “кўндирмоқ, рози қилмоқ” ни билдиради.

¹ *أتى* бу имконга кўнди, Унга имкон туғилди .

Шуниси қизиқки, I боб феъли шаклида турган *أتى* келмоқ феъли *على* предлоги билан бирга келса, у ўзбек тилида йўқ қилмоқ, битирмоқ, тугатмоқ, йўқотмоқ, қириб ташламоқ маъносида келади.

IV. *أتى* - “уни олиб келмоқ” маъносида . *أتى* феъли *ب* предлоги билан келганда ўзбек тилида “ниманидир олиб келмоқ” маъносини билдиради ҳамда ушбу феълга *جلبه* , *أضره* , *جلبه* , *جاء* феъллари синоним бўла олади. Араб тилида ҳам, ўзбек тилида ҳам ушбу феъллар умумий битта “олиб келмоқ” маъносини англатсада, улар қўлланиш ҳолатига кўра бир-биридан фарқланади. Масалан,

أتى - уни пиёда олиб келди ёки уни келтирди (пиёда)

جلبه - чет элдан молларни олиб келмоқ

أضره - кимнингдир таклифига биноан уни олиб келмоқ

جلبه - уни транспортда келтирди ёки олиб келди

جاء - у ўзининг илмий ишида бирор бир янгилик келтирмади

أتى 1) - у янги режани келтирди

2) У янги режани бажарди

أتى 2 - у кутилмаган янги фикрни олиб келди

V. *أتى الصلاة دياراً* - намозни қазо қилиб адо этмоқ (ибора)

أتى - яъни, вақт ўтиб кетганидан кейин намозни адо этмоқ

أتى - *لا يقبل الله صلاة رجل أتى و الصلاة دياراً* - Аллоҳ ибодатининг вақтини ўтказиб адо этган инсоннинг намозини қабул қилмайди

Араб тилида *أتى* келмоқ феъли *الصلاة* яъни, намоз сўзи билан келганда, адо этмоқ, бажармоқ маъноларини англатади.

VI. *أتى* елди” маъносини билушбу арабча иборанинг ўзбек тилида амр “буйруқ к-³ *أتى الأمر*” доради, ҳамда *أتى* келмоқ феълининг баъзи ҳолатларда *قرب* ва *دنا* - яқинлашмоқ, *حان* - вақти бўлмоқ феъллари билан синоним бўлиб келади. *أتى* феъли вақтни ифодаловчи сўз билан ёнма-ён келганда, “яқинлашмоқ” деган маънони беради.

¹ <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/> *أتى*

² <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/> *أتى*

³ "معجم المعاني الجامع"

“Аллоҳнинг амри келди (тушди), шовилманглар” унинг вақти-соати келди.

VII. (مصطلحات فقهية) : أتى الزكاة – шунингдек, феъли араб тилидаги баъзи фикҳий (юридик) иборалар таркибида ҳам келади, бироқ бу феъл бундай иборалар таркибида келганда: келмоқ” маъносини эмас, балки бермоқ, адо этмоқ маъноларини билдиради. Масалан, закот бермоқ

¹ – أعطاهـ وأداها – закот бермоқ, закотни адо этмоқ

VIII. (مصطلحات فقهية) : أتى المال – “пул сарфламоқ” иборасида феъли мутлақо бошқа маънони акс эттиради. Аммо, бу иборанинг асосий маъноси асл маъноси замирида яхшилик қилиш мақсадида пул сарфлаш мазмунини ифодалайди.

أنفق المال – эҳсон қилмоқ

IX. أتى البهتان – бўхтон қилмоқ.

الباطل – бўлмаган, йўлғон нарсани гапирмоқ

الزيف – ёлғон гапирмоқ

бу катта бўхтондир. (Нур сураси 16-оят)

Баъзи бир ҳолатларда феъли салбий характерга эга бўлган мавҳум отлар билан келганда, “қилмоқ” маъносини билдиради. Юқоридаги, X ва XI бандларда келтирилган иборалар бунга мисол бўла олади.

X. أتى بالقاذورة – жирканч иш қилмоқ

بالفاحشة² – фахш иш қилмоқ

XI. أتى بالقول الفصل – ҳал қилувчи гапни айтмоқ (келтирмоқ)

أتى – аниқ, равшан ҳақиқатни келтирмоқ. Ушбу мисоллардан маълум бўладики, феъли б предлоги билан келганда, “ниманидир келтирмоқ” маъносини англатади.

XII. أتى بأفكار وآراء منطقية – мантикий ўй-фикрларни келтирмоқ

“ақлга таянадиган”, яъни бошланғич фикрлардан тўғри натижаларга олиб борадиган мантикий фикрларни билдирмоқ (келтирмоқ).

XIII. أتى بطم – иборасининг сўзма-сўз таржимаси “катта микдордаги сувни олиб келмоқ” маъносини билдиради, аммо бу инсоннинг ўта ҳайратланганлиги ҳолатига қўлланади.

يعجب عجب⁴ – жуда ҳам ҳайратланмоқ

XIV. أتى بعتب⁵ – таъна қилмоқ

بنقص وفساد – юзига солмоқ (бирор бир кимсанинг камчиликларини ва ахлоқсизлигини гапирмоқ)

XV. أتى بعوراء – арабча иборанинг сўзма-сўз таржимаси “бир кўзли одамни келтирмоқ” маъносини беради. Бу ибора инсонларга ёқимсиз бўлган нарсаларни гапириш ёки шундай хусусиятга эга бўлган ишларни қилиш маъносини беради.

بكلمة شنيعة, قبيحة, الفعلة الشنعاء – хунук ва жирканч гапни гапирмоқ ёки жирканч иш қилмоқ

XVI. أتى بكلام عويص – чалкаш гапирмоқ

كلام يصعب فهمه . قضايا عويصة واجه مسألة عويصة. – тушуниш учун қийин бўлган гапларни гапирмоқ, чалкаш муаммолар. У чигал масалага дуч келди.

¹ <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/> أتى

² <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/> أتى

³ <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/> أتى

⁴ <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/> أتى

⁵ "معجم المعاني الجامع"

XVII. اُتى بمسوغ - ўринли сабабни келтирмоқ

مبرر - окламоқ (бирор бир нарсa ёки нарсa воситасида кимнидир окламоқ)

XVIII. اُتى بمنكر فاحش - қайтарилган фахш ишни қилмоқ

ما يأتى به الانسان من قول أو فعل مخالف للشرع و اوامر الله - инсоннинг Аллоҳ амрларига ҳамда шариатга қарши бирор бир гапни гапириши ёки бирор бир хатти- ҳаракатни қилиши

XIX. اُتى بناموس عجيب - ажойиб қонунни келтирмоқ (ибора). Ушбу иборада ناموس сўзи “ҳийла” ва “топқирлик”, “сиёсат” маъносида келган.

اُتى بحيلة - ажойиб сиёсатни ишлатмоқ.

اُتى بمهارة - бор маҳоратини ишга солмоқ

ظن الجميع أنه سيعود لمعارف ونواميس تقلب الاحجار - барча уни тошларни остин-устин қилиб юборадиган топқирлиги ва таниш-билишларига қайтади, деб ўйлади. Баъзи ҳолларда اُتى феъли б предлоги ҳамда нутқ фаолияти билан боғлиқ сўзлар كلام сўзи билан бирга келганда гапирмоқ маъносини беради.

XX. اُتى رجزا¹ - нопок ишларни қилмоқ. Бу ерда رجز (1. Аллоҳ томонидан берилган жазо. 2. ифлослик, нопоклик) сўзи хунук иш маъносида келган.

اُتى عملا قبيحا - нопок, ёмон ишларни қилмоқ

XXI. اُتى فعلا فاحشا - фахш ишни қилмоқ. Бу иборада фахш, хунук бирор бир ишни қилмоқ ёки ёмон гапларни гапирмоқ.

اُتى سيئا , قبيحا - ёмон иш қилмоқ

اُتى كلام فاحش لحن فاحش - фахш (ёмон) гапларни гапирмоқ

XXII. اُتى الرجل - киши келди.

جاء. يأتىك كل غد بما فيه (مثل). - ҳар бир эртанги кун ўзининг ичидаги нарсалар билан сенга келади.

XXIII. اُتى بالبينّة الواضحة² - аниқ исботни келтирмоқ. Ушбу иборада “البينة”, яъни “исбот” далил, ҳужжат маъносида келган.

اُتى بالحجة، الدليل - ҳужжат, далилни келтирмоқ

XXIV. اُتى بعمل خبيث³ - ярамас ишни қилмоқ

فاسد، كريه، رديء - фиску-фасод, жуда ёмон, ёқимсиз, ножўя иш

Бундан ташқари, اُتى - келмоқ феълининг бир неча синонимлари ҳам мавжуддир. Ушбу синоним феъллар қўлланиш вазиятига кўра бир-биридан фарқланади. Масалан;

قدم - Узоқ жойдан келмоқ

اقبل - Катта хоҳиш билан келмоқ

حضر - Таклифига биноан келмоқ

زار - Бирор бир яхши мақсадда келмоқ

طرق - Кечқурин (тунда) келмоқ

غشي - Кутилмаганда келмоқ

وافى - Йўлдаги бирор бир нарсадан хавотир олиб келмоқ

ورد - Сувни заҳира қилиб олиб қўйиш мақсадида келмоқ

وفد - Жамоа билан (гуруҳ бўлиб) келмоқ

جاء - Пиёда келмоқ

وصل - Машинада келмоқ

Келмоқ - اُتى феълининг синонимлари:

¹ "معجم المعاني الجامع"

² <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/> اُتى

³ <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/> اُتى

أَقْبَلَ , ثُمَّ , جَاءَ , جَزَى , حَدَّثَ , حَصَلَ , حَضَرَ , زَارَ , طَرَقَ , غَشِيَ , قَدِمَ , وَافَى , وَافَى , وَرَدَ , وَقَعَ , حَضَرَ , اجْتَلَبَ
سَاقَ , أَقْبَلَ , قَدِمَ¹

Шундай қилиб, араб тилидаги ҳаракат феъллари семантик жиҳатдан таҳлил қилинганда, улар орасида полисемантик маъноларни англатувчи феъллар кўплиги аниқланди. Бундай феъллар гапда баъзан ўзининг асл маъносида, баъзан эса умуман бошқа маъноларда ҳам келади. Ушбу феъллар ифодалаётган маъно-мазмун, уларнинг қандай воқеа ёки ҳолат билан боғланганлигига ҳам қарайди. Феълнинг асл маъноси асосан, субъектнинг оддий ҳолати билан алоқадор бўлса, бошқа маънолари эса унинг эмоционал ҳолатини ифодалашга хизмат қилади. Шунингдек, араб тилида ҳаракат феълларининг қайси предлоглар билан бирга келаётганлигини ҳам алоҳида эътиборга олиш лозим, чунки иш-ҳаракат қаратилган объектнинг жонли ёки жонсиз эканлигига кўра ҳам, ҳаракат феъли ҳар хил предлогларни талаб қилиши мумкин. Синонимлик муносабатларида эса, ҳаракат феъллари иш-ҳаракатнинг қай даражада давом этганлигига, қандай мақсад билан амалга оширилганлигига ёки унинг қандай воситалар ёрдамида бажарилганлиги каби ҳолатларга кўра бир-биридан фарқланади.

Ўзбек ва араб тилларидаги “келмоқ” ҳаракат феъли ўзаро қиёсланганда, ҳар икки тилда ҳам бундай феълларнинг ифодаланишида ўхшаш ва фарқли жиҳатлар мавжуд эканлиги аниқланди. Ўзбек тилида мазкур ҳаракат феълнинг бош семаси анчагина содда кўринишда бўлсада, мазмунан араб тилидаги “келмоқ” лексемасига деярли мос келади. Ўзбек тилида ушбу феъл ўзи қаратилган объектнинг тушум, ўрин-пайт, чиқиш ва жўналиш келишикларида келишини талаб қилса, араб тилида улар тушум келишиги ёки муайян келишик маъносини берувчи предлог билан ифодаланади. Араб тилида ўзбек тилидаги “келмоқ” феълига хос баъзи маъноларни ифодалашда, уларнинг айнан арабча муқобил вариантини қўллаш лозим бўлса, баъзи ҳолатларда эса ўзбек тилидаги ушбу ҳаракат феълнинг англатган маънолари араб тилида ҳам, айнан шу маъно билан ифодаланади, бироқ ушбу ҳолатда араб тилида “келмоқ” маъносини берувчи синоним феъллардан қутилган маънони ифодаловчи айнан бир феълни танлаш лозим.

ВЛИЯНИЕ ПЕРСИДСКОЙ КУЛЬТУРЫ НА ЛЕКСИКУ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА В ПЕРИОД ВЕЛИКОГО ШЕЛКОВОГО ПУТИ

ДАНА КАМИЛЛА

PhD, ТГУВ

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние персидской культуры на лексику китайского языка в период Великого Шелкового пути. Великий шелковый путь - важнейший цивилизационный проект в истории человечества. До сих пор его значение не изучено и не осознано до конца. Маршруты представляли собой не только караваны с товарами, но и интенсивный обмен идеями, культурой, традициями и обычаями. Подъем экономики и культуры, развитие стран и переход от античности к средневековью во многом были обусловлены функционированием этого важного маршрута, который соединял государства и народы, иногда расположенные на разных концах ойкумены. Иран, ранее известный как Персия и Парфия, поддерживал дружеские контакты с Китаем еще во втором веке до нашей эры, а также имел экономические и культурные связи на «Шелковом пути».

¹ <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/> / آتی